

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇENSURING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION
IN UKRAINE UNDER CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

У статті проаналізовано напрями забезпечення якості на шляху інтеграції вищої освіти України в Європейський простір вищої освіти. Поряд з іншими, як пріоритетний, нами вибрано створення та розвиток Проєкту «Забезпечення якості вищої освіти в Україні в умовах європейської інтеграції» на 2023-2026 рр. Який буде представляти собою актуальний і глобальний проєкт спрямований на мільйони учасників навчального процесу закладів вищої освіти (ЗВО) різних рівнів акредитації, галузей знань та спеціальностей (відповідно до Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО)) та забезпечуватиме сучасні виклики сфери освіти у світі. Метою такого Проєкту є створення цифрового освітнього простору для забезпечення комунікації й обміну досвідом між учасниками освітнього процесу різних галузей.

Зроблено висновок, що у вищій освіті взагалі багато цілей (підготовка студентів до активної громадянської позиції та майбутніх кар'єр (розширення їхніх можливостей працевлаштування), підтримка їхнього особистісного розвитку, побудова широкої і розвиненої бази знань та стимулювання досліджень та інновацій). Відповідно, перевагами саме запропонованого проєкту будуть його унікальність, обсяг інформації і кількість користувачів, поліфункційність та інтегративність з метою обміну інформацією, набуттям компетентностей та підвищення якості освіти. Підсумовано, що на практиці його впровадження можливе незалежно від галузі знань та її рівня. Як же відійти від формального підходу в наданні освітніх послуг? Які складнощі чекають на цьому шляху? Важливість оцінки якості процесів реалізації проєкту та визначення його достатнього потенціалу. Така оцінка не може бути об'єктивною без безпосередніх свідчень та відображень учасників усіх етапів життєвого циклу продукту проєкту, який реалізується. З метою отримання достовірних свідчень та відображень фактів і подій на рівні ЗВО необхідно глибоко імплемувати учасників проєкту в процеси його реалізації, оновлення та удосконалення. Усі учасники процесу та стейкхолдери повинні знати процеси і процедури його реалізації та володіти достатньою фактологічною базою. Це видається можливим за умов системної безперервної поінформованості, прозорості, публічності, налагодження постійного зворотного зв'язку і справедливості усіх аспектів реалізації проєкту. Тільки за таких умов - можливе отримання конкретних правдивих свідчень і об'єктивних відображень щодо нормативно-правових, організаційних, економічних, соціально-психологічних механізмів та алгоритмів його реалізації тощо. Стейкхолдерами сучасного освітнього процесу є розробники, самі ЗВО (керівництво та менеджмент закладу), спонсори, іноземні партнери, журналісти, майбутні роботодавці, технічні компанії, МОН України, ГО, заклади післядипломної освіти, заклади позашкільної освіти, департаменти освіти, влада міст і ТГ, здобувачі, представники органів студентського самоврядування, випускники та викладацький склад, задіяний у проєкті. Після реалізації проєкту, належить провести дослідження відвідуваності продукту проєкту, активності на ньому та нових потреб цільової аудиторії; розроблення заходів по підвищенню ефективності продукту проєкту; реалізація заходів по підвищенню ефективності продукту проєкту тощо.

Ключові слова: акредитація, вища освіта, внутрішня якість, Європейський простір вищої освіти, європеїзація, Європейський Союз, забезпечення якості вищої освіти, знання, зовнішня якість, освіта, освітній простір, світовий досвід, економіка, Україна.

The article analyzes the directions of quality assurance on the way to the integration of higher education of Ukraine into the European area of higher education. Along with others, as a priority, we have chosen the creation and development of the Project «Ensuring the quality of higher education in Ukraine in the conditions of European integration» for 2023-2026, which will be a relevant and global project aimed at millions of participants in the educational process of higher education institutions of different levels of accreditation, fields of knowledge and specialties (in accordance with the Standards and recommendations for quality assurance in the European area of higher education of the National Agency for Quality Assurance of Higher Education (NAZYAVO)) and will provide for modern challenges in the field of education in the world.

The purpose of such a Project is to create a digital educational space to ensure communication and exchange of experience between participants in the educational process of various fields.

It was concluded that higher education generally has many goals (preparing students for active citizenship and future careers (expanding their employment opportunities), supporting their personal development, building a broad and developed knowledge base, and stimulating research and innovation). Accordingly, the advantages of the proposed project will be its uniqueness, the volume of information flows and the number of users, multifunctionality and integrability for the purpose of exchanging information, acquiring competences and improving the quality of education. It is concluded that in practice its implementation is possible regardless of the field of knowledge and its level. How to move away from the formal approach in providing educational services? What difficulties await on this path? The importance of assessing the quality of project implementation processes and determining its sufficient potential. Such an assessment cannot be objective without direct testimonies and reflections of the participants of all stages of the life cycle of the product of the project being implemented. In order to obtain reliable evidence and reflect facts and events at the level of higher education institutions, it is necessary to deeply implement project participants in the processes of its implementation, updating and improvement. All participants in the process and stakeholders must know the processes and procedures of its implementation and have a sufficient factual base. This seems to be possible under the conditions of continuous systematic awareness, transparency, publicity, establishment of constant feedback and fairness of all aspects of project implementation. Only under such conditions, it is possible to obtain specific truthful evidence and objective reflections regarding regulatory, organizational, economic, social-psychological mechanisms and algorithms for its implementation, etc. The stakeholders of the modern educational process are the developers, the higher education institutions themselves (leadership and management of the institution), sponsors, foreign partners, journalists, future employers, technical companies, the Ministry of Education and Culture of Ukraine, NGOs, post-graduate education institutions, extracurricular education institutions, departments of education, city authorities and TG, applicants, representatives of student self-government bodies, graduates and teaching staff involved in the project. After the implementation of the project, it is necessary to conduct a study of the attendance of the project product, activity on it and new needs of the target audience; development of measures to improve the efficiency of the project product; implementation of measures to improve the efficiency of the project product, etc.

Key words: accreditation, higher education, internal quality, European area of higher education, Europeanization, European Union, quality assurance of higher education, knowledge, external quality, education, educational space, world experience, economy, Ukraine.

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.35.15>

Целуйко О.І.

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри публічного управління,
Класичного приватного університету
ORCID ID: 0000-0002-9782-5011

Намлієва Ю.І.

директор ТОВ «МІЖНАРОДНА
АКАДЕМІЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ
«Вертекс»»

Постановка проблеми. Закономірно, що вища освіта, дослідження та інновації відіграють ключову роль у підтримці соціальної згуртованості, економічного зростання та глобальної конкурентоздатності. Враховуючи те, що європейські суспільства все більше прагнуть ставати суспільствами знань, вища освіта є невід’ємним компонентом соціально-економічного та культурного розвитку. Таким чином, зростання попиту на навички і компетенції вимагає від вищої освіти нових кроків. Розширювання доступу до вищої освіти – це можливість для вищих навчальних закладів ввібрати в себе все розмаїтіший спектр індивідуальних досвідів. Щоб відреагувати на це розмаїття та зростання очікувань, вища освіта потребує ґрунтовної трансформації; вона потребує більш студентоцентричного підходу до навчання і викладання, який би передбачав гнучкі навчальні траєкторії і визнавав компетенції, здобуті поза межами формальної освітньо-кваліфікаційної програми. Виші разом з тим стають більш розмаїтими у своїх цілях, способах надання освіти та моделях співпраці:

Зокрема, зростає рівень інтернаціоналізації, розвиваються цифрові методи навчання та нові форми викладання [1].

Реалізація забезпечення якості суттєво допоможе системам вищої освіти та вишам реагувати на ці зміни, гарантуючи при цьому, що кваліфікації, які здобувають студенти, та досвід вищої освіти, який вони отримують, залишаються головними пріоритетами освітніх установ тощо [2, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми розглядалися багатьма українськими вченими та науковцями з галузі, так, зокрема, великий вклад у розроблення питань забезпечення якості освіти в контексті євроінтеграційних процесів внесли: І. І. Бабин, Г. О. Бершунський, В. Бикова, Р. Білокопитов, С. Бін, Я. Я. Болюбаш, Н. Бондарчук, О. Бражник, І. Вакарчук, П. Волш, Я. Я. Болюбаш, О. В. Горпинич, В. В. Грубінко, Р. Гуревич, О. Долгов, Г. Єльнікова, М. Жалдака, Ю. Захаров, М. Згуровський, І. Іванюк, Л. Калініна, Є. Краснякова, В. М. Кремень, І. Л. Лікарчук, В. Луговий, В. Мадзкопа, А. Маршалл, С. Ніколаєнко, А. Павленко, П. Підкасистий, В. О. Салев, М. Ф. Степко, А. Хуторський, С. Шевченко, В. Д. Шинкарук, Ю. І. Якименко та інші. Не дивлячись на це, якість освіти в Україні потребує подальшого вдосконалення, у тому числі за рахунок розробки нових проектів з урахуванням досвіду європейських країн. Тому нашою метою є підвищення якості освіти, використовуючи для цього не лише новітні технології, а й розробка

та впровадження вітчизняної системи з національними "інструментами і методиками" підвищення на шляху реформування освітньої сфери.

Метою статті є дослідження сучасних проблем забезпечення якості вищої освіти в Україні в умовах європейської інтеграції та дії воєнного часу, на шляху створення ефективної, такої системи, що відповідатиме сучасним викликам і запитам в освітній сфері; як ключових факторів успіху такої інтеграції в Європейський освітній простір вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. 24 травня відбулася стратегічна сесія щодо напрацювання Дорожньої карти європейської інтеграції. За даними соціопитувань групи «Рейтинг», 87% українців проголосували б за вступ до Європейського Союзу, якщо б проводився відповідний референдум. В якій зазначено, що саме тому важливо створити Дорожню карту гармонізації секторальних політик та законодавства у сферах освіти і науки з *acquis* ЄС, розроблену за методологією RBM (results-based management) та з обов’язковим застосуванням людиноцентричного підходу.

Мета створення такої карти, щоб здобувачі освіти, освітяни та науковці користувалися перевагами членства України у ЄС, розвивалися та мали змогу реалізовувати свій потенціал.

Шлях до євроінтеграції - це не лише про формальне виконання Угоди про асоціацію та всіх вимог. Перш за все йдеться про культурні зміни: пріоритет на зміст та сенс, а не формальне виконання; освіта і наука - ті стовпи, які допомагають нам інтегруватися в європейську систему цінностей ще з дитсадка та школи. На шляху конкурентоспроможності з громадянами інших європейських держав [3].

В якості такого конкретного кроку, структурованої роботи на шляху європейської інтеграції освіти і науки задля забезпечення якості вищої освіти в Україні в умовах європейської інтеграції, пропонуємо проєкт розрахований на три роки (три етапи протягом 2023-2026 рр.).

Забезпечення якості вищої освіти є пріоритетом освітньої політики європейських країн і глобальною ціллю сталого розвитку. Якісна вища освіта впливає на конкурентоспроможність закладів вищої освіти та їх випускників. Тому європейські країни впровадили у систему вищої освіти національні механізми забезпечення якості вищої освіти, кращі практики яких потребують імплементації в Україні. Враховуючи досвід європейських країн, в закладах вищої освіти України необхідно: удосконалити кадрові, матеріальні, фінансові, інформаційні, наукові ресурси; запровадити

інноваційні методики викладання та дослідження, змістовно наповнити освітні програми; демократизувати систему управління та модернізувати контроль за наданням якісних освітніх послуг шляхом ширшого залучення громадськості.

Задля успіху цього Проекту можна залучати різнопланових фахівців із багатьох закладів вищої освіти, що надасть можливість масштабувати реалізацію проекту на міждисциплінарній основі. А також імплементація в освітню діяльність закладів вищої освіти кращих європейських практик забезпечення якості освіти шляхом навчання здобувачів вищої освіти, викладачів, адміністрації закладів вищої освіти інструментам і методикам забезпечення якості вищої освіти.

Доцільність впровадження такого проекту пояснюється низькою якістю вищої освіти в Україні, яка не відповідає європейським стандартам якості. Особливо спостерігається погіршення якості вищої освіти в результаті поширення пандемії, викликані Covid [4], а також в умовах війни. Через низьку якість вищої освіти не задовольняється попит роботодавців на отримання конкурентоспроможних випускників, знижується довіра в суспільстві до вищої освіти, погіршується процес інтеграції української системи вищої освіти до європейського освітнього простору. У зв'язку з цим необхідно удосконалювати системи забезпечення якості вищої освіти в Україні шляхом імплементації європейського досвіду.

Метою такого проекту є навчання студентів, аспірантів, викладачів, адміністрації закладів вищої освіти (ЗВО) інструментам і методикам підвищення якості вищої освіти з урахуванням досвіду європейських країн. Для його реалізації, ми пропонуємо вирішити низку наступних завдань. Провести анкетування фокус-груп представників бізнесу і працівників бюджетних організацій щодо рівня володіння необхідних компетентностей випускників ЗВО вивчити рівень компетентності викладачів на предмет готовності вищої школи до підготовки студентської молоді в рамках євроінтеграційного процесу; за потреби організувати підвищення кваліфікації цих викладачів. Запровадити інноваційні методики викладання та навчання. Підвищити професійну кваліфікацію викладачів шляхом участі в вебінарах, науково-практичних семінарах, круглих столах. Модернізувати освітній процес шляхом диджиталізації. Забезпечити право здобувачів вищої освіти на формування індивідуальної освітньої траєкторії. Удосконалити управління освітнім процесом (розвиток автономії закладів вищої освіти. Удосконалити контроль

за якістю освіти в ЗВО. Залучити до участі в освітньому процесі іноземних викладачів. Здійснити апробацію розроблених навчальних програм із застосуванням європейських стандартів та проаналізувати ефективність їх запровадження на підставі порівняння рівнів сформованості компетентностей у здобувачів вищої освіти тощо.

Цільова аудиторія для такого характеру платформи – будуть провідні державні та приватні вищі навчальні заклади України.

Проект матиме вплив на суспільство, зокрема на підвищення якості вищої освіти, підготовку конкурентоспроможних фахівців для задоволення потреб економіки, сприятиме зростанню довіри громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти, інтеграції вищої освіти до європейського освітнього простору. Розробка та впровадження навчальних програм дисциплін з урахуванням вимог і рекомендацій щодо формування компетентностей у здобувачів вищої освіти в умовах європейської інтеграції. Досягнення високої якості освіти, яка є привабливою для українських абітурієнтів, набуття ними високого рівня універсальних і професійних компетенцій. Підвищення престижу викладацької діяльності. Підготовка методичних рекомендацій, спрямованих на формування компетентностей у здобувачів вищої освіти засобами навчальної дисципліни та із застосуванням європейського досвіду. Круглі столи за участю науково-практичних працівників ЗВО, здобувачів вищої освіти, роботодавців, представників бізнесу і громадських організацій. Організація та проведення міжнародної науково-практичної конференції за темою цього освітнього проекту. Підготовка та публікація наукових статей та навчально-методичних посібників за матеріалами пропонованого та інших проєктів. Висвітлення результатів реалізації цього освітнього проєкту у ЗМІ, соціальних мережах та використання їх у профорієнтаційній роботі з випускниками закладів освіти.

Моделлю 7 SMART (S – Specific (конкретика); M – Measurable (вимірність); A – Achievable (досяжність); R – Realistic (реалістичність, значимість); T – Timed (часовий відрізок)) [5] цього проєкту буде втілення наступних дев'яти положень Первинне тестування рівня якості освіти і повторне (заключне) з урахуванням досвіду європейських країн. Це вивчення потреб роботодавців у молодих фахівцях, які володіють професійними компетенціями. Розроблення навчальних програм для нормативних і вибіркового дисциплін з орієнтацією на застосування європейського

досвіду, методичних рекомендацій, тренінгів для викладачів з метою удосконалення освіти з урахуванням досвіду європейських країн. Організація міждисциплінарних круглих столів та підсумкової міжнародної конференції за результатами реалізації проекту. Підготовка і публікація наукових статей у фахових журналах, навчально-методичних посібниках. Висвітлення результатів реалізації проекту у ЗМІ, соціальних мережах та використання їх у профорієнтаційній роботі з випускниками закладів освіти. Цільового аудиторією будуть здобувачі вищої освіти, викладачі, громадські організації, органи публічної влади, міжнародні партнери. Учасниками проектної групи (нашим персоналом) будуть менеджери, юристи, бухгалтери, ІТ фахівці тощо. Наш проект ми будемо впроваджувати засобами послідовної реалізації етапів, популяризації, звітування тощо.

Щодо формулювання цілі проекту або SMART – аналіз можна представити у вигляді 5-ти масивів (Specific/чіткі; Measurable/вимірювані; Achievable/досяжні; Relevant/релевантні; Time-Bound/обмеження в часі):

- провести вебінар та науково-практичний семінар протягом першого року, круглий стіл протягом другого року, науково-практичну конференцію протягом третього року; налагодити комунікацію з роботодавцями, громадськими організаціями, міжнародними партнерами;

- підвищити якість навчання студентів бакалаврів до 75%, магістрів до 80%; збільшити відсоток працевлаштування випускників; збільшити кількість поданих заяв абітурієнтів до ЗВО;

- цілі проекту досяжні. Вони відповідають запитам роботодавців, ЗВО, здобувачів вищої освіти, викладачів;

- цілі релевантні. Вони відповідають освітній політиці держави та євроінтеграційному курсу. Узгоджується з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС [6], Стандартами і рекомендаціями щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти [2], Закону України "Про вищу освіту" [7], Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки [8] тощо;

- Реалізація проекту 3 роки. Початок: вересень. 1-й рік: проведення вебінару в листопаді, науково-практичного семінару в травні. 2-й рік: проведення круглого столу в жовтні, підготовка навчально-методичного посібника на квітень 3-й рік: проведення науково-практичної конференції в грудні.

- Сильними сторонами цього сценарію можна вважати: актуальність проекту, його

затребуваність суспільством. Відповідність сучасним потребам освіти та бізнесу, підготовка конкурентно-спроможних фахівців, спрямованих на професійну успішність; фахова команда, наявність практичного досвіду; швидка професійна адаптація; стимулювання інтересу до навчання; позитивний вплив проекту на формування ділової репутації та рейтингу ЗВО; імплементація європейського досвіду в освітню діяльність українських закладів вищої освіти; безоплатне навчання здобувачів вищої освіти, викладачів, адміністрації ЗВО; можливість проведення занять в онлайн режимі.

Поряд із цим, можна виділити наступні ймовірні слабкі сторони: відсутність досвіду проектної роботи в учасників; відсутність сайту; обмежені часові можливості для впровадження проекту; трудоємність і багатоаспектність проекту. Врахувавши і подолавши можливі негативні фактами, ми спроможні намітити шляхи їх вирішення і досягти впровадження розроблюваного проекту в практичну діяльність.

Для цього треба використати всі наявні можливості: 1. розвиток співпраці з європейськими ЗВО; 2. залучення роботодавців, журналістів, громадських організацій; 3. участь в конференціях, вебінарах; 4. можливість створення освітньої платформи (освітнього хабу); 5. підвищення рівня кваліфікації, педагогічної майстерності викладачів; 6. міжнародна академічна мобільність; 7. розвиток індивідуальної освітньої траєкторії для здобувачів освіти.

Та впоратися з проявами наступних загроз: воєнний стан в країні; зміни в законодавстві; ризик захворюваності учасників; бюрократичні перешкоди та демографічна криза.

Реалізація подібного проекту передбачає роботу зі стейкхолдерами (Зацікавлені сторони, зацікавлені особи, заінтересовані сторони, причетні сторони (від англ. stakeholders) - фізичні та юридичні особи, які мають легітимний інтерес у діяльності організації, тобто певною мірою залежать від неї або можуть впливати на її діяльність.) [9, с. 96]: розробниками, самими ЗВО (керівництво та менеджмент закладу), спонсорами, іноземними партнерами, журналістами, майбутніми роботодавцями, технічними компаніями, МОН України, ГО, закладами післядипломної освіти, закладами позашкільної освіти, департаментами освіти, владою міст і ТГ, здобувачами, представниками органів студентського самоврядування, випускниками та викладацьким складом, що задіяні у проєкті.

Стратегія роботи з ними, передбачає їхнє визначення, аналіз їхнього впливу, розробку стратегії та її перегляд, відповідно.

Підсумковим заходом буде складання звіту, заохочення його учасників та визначення перспектив.

Для реалізації такого проєкту знадобиться певний бюджет. Складатимуть його: оплата послуг (гонорари); коштів на проведення 2-х тренінгів; витрати 2-х конференцій, на медіа спеціалістів, веб-сторінку, кліпмейкера, фото, відео, дизайн поліграфічної продукції, перекладів, Інтернет, кава-брейки, оренду, друк плакатів, рекламну продукцію та непередбачувані витрати (5-7%).

Висновки. У вищій освіті взагалі багато цілей (підготовка студентів до активної громадянської позиції та майбутніх кар'єр (розширення їхніх можливостей працевлаштування), підтримка їхнього особистісного розвитку, побудова широкої і розвиненої бази знань та стимулювання досліджень та інновацій) [10]. Відповідно, перевагами саме запропонованого проєкту будуть його унікальність, обсяг інфо потоків і кількість користувачів, поліфункційність та інтегративність з метою обміну інформацією, набуттям компетентностей та підвищення якості освіти.

На практиці його впровадження можливе незалежно від галузі знань та її рівня. Як же відійти від формального підходу в наданні освітніх послуг? Які складнощі чекають на цьому шляху? Важливість оцінки якості процесів реалізації проєкту та визначення його достатнього потенціалу. Така оцінка не може бути об'єктивною без безпосередніх свідчень та відображень учасників усіх етапів життєвого циклу продукту проєкту, який реалізується. З метою отримання достовірних свідчень та відображень фактів і подій на рівні ЗВО необхідно глибоко імплемувати учасників проєкту в процеси його реалізації, оновлення та удосконалення. Усі учасники процесу та стейкхолдери повинні знати процеси і процедури його реалізації та володіти достатньою фактологічною базою. Це видається можливим за умов системної безперервної поінформованості, прозорості, публічності, налагодження постійного зворотного зв'язку і справедливості усіх аспектів реалізації проєкту. Тільки за таких умов - можливе отримання конкретних правдивих свідчень і об'єктивних відображень щодо нормативно-правових, організаційних, економічних, соціально-психологічних механізмів та алгоритмів його реалізації тощо.

Стейкхолдерами сучасного освітнього процесу є розробники, самі ЗВО (керівництво та менеджмент закладу), спонсори, іноземні партнери, журналісти, майбутні роботодавці, технічні компанії, МОН України, ГО, заклади післядипломної освіти, заклади позашкіль-

ної освіти, департаменти освіти, влада міст і ТГ, здобувачі, представники органів студентського самоврядування, випускники та викладацький склад, задіяний у проєкті.

Після реалізації проєкту, належить провести дослідження відвідуваності продукту проєкту, активності на ньому та нових потреб цільової аудиторії; розроблення заходів по підвищенню ефективності продукту проєкту; реалізація заходів по підвищенню ефективності продукту проєкту тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Повідомлення Європейської комісії "Відкриваючи двері освіти: Інноваційне викладання та навчання для всіх за допомогою нових технологій і відкритих освітніх ресурсів" (2013). URL : http://ec.europa.eu/education/news/doc/openingcom_en.pdf (Дата звернення 25.05.2023)
2. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Київ : Ленвіт, 2006. 35 с. URL : https://osvita.kpi.ua/files/downloads/Standart_EPVO.pdf (Дата звернення 25.05.2023)
3. МОН: Відбулася стратегічна сесія щодо напрацювання Дорожньої карти європейської інтеграції освіти і науки. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України.* <https://www.kmu.gov.ua/news/stratichna-sesiia-shchodo-napratsiuvannia-dorozhnoi-karty-ievropeiskoi-intehratsii-osvity-i-nauky> (Дата звернення 25.05.2023)
4. Коронавірус в Україні Офіційний інформаційний портал Міністерства охорони здоров'я України ВАКЦИНАЦІЯ від COVID-19. Міністерство охорони здоров'я України. URL : <https://covid19.gov.ua/> (Дата звернення 25.05.2023)
5. SMART – постановка цілей, або як зробити будь-яке завдання здійсненим? *CYBER SHARK.* URL : <https://cybershark.pro/uk/smart-postanovka-cilej/> (Дата звернення 25.05.2023)
6. Угода про асоціацію між Україною та ЄС *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України.* URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu> (Дата звернення 25.05.2023)
7. Закон України "Про вищу освіту" від 1 липня 2014 року № 1556-VII. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (Дата звернення 25.05.2023)
8. Розпорядження Кабінету міністрів України Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (Дата звернення 25.05.2023)
9. Ворончак І. Соціальна відповідальність бізнесу як соціально-економічний феномен. *Відповідальна економіка.* 2009. № 1. С. 90–103.
10. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи щодо державної відповідальності за вищу освіту та науково-дослідну діяльність (2007). URL : http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/News/pub_res_EN.pdf (Дата звернення 25.05.2023)